

Катерина Пантілеєнко

**Вплив біологічного есенціалізму
на формування гендерної ідентичності
в сучасному українському суспільстві**

У статті розглядаються теорії біологічного детермінізму та їх роль у процесі конструювання гендерних категорій та ідентичності у сучасному українському суспільстві

The article deals with the theories of gender essentialism and their role in the process of constructing gender categories and identities in the modern Ukrainian society

Catherine Pantileyenko

The influence of biological essentialism on the gender identity formation in the modern Ukrainian society

Як відомо, сучасна реальність спричиняє зміни в інтелектуальному просторі українського суспільства, де центральне місце займає проблема гендерної ідентичності. Набагато важче сьогодні встановити й підтримувати ідентичність у життєвих рамках і домагатися її визнання іншими. Ця проблема також стосується й того, що в умовах багатогранності й багатовимірності сучасного громадського життя стало неможливим створення універсальних вичерпних описів і пояснювальних моделей розуміння ідентичності. Варто звернути увагу на те, що ідентичності в сучасному типі соціальності не можуть описуватися й вивчатися на основі принципів, які склалися в сфері класичного знання, тому що вони мають нові характеристики, які не можуть осмислюватися в рамках класичного підходу. Проблематика, що цікавить дослідників сучасності в цій області, формується на основі підходів, що були розроблені в «некласичному» типі знання. Таким чином, теоретичне осмислення гендерної ідентичності вводиться в проблемне поле сучасного

українського філософського знання, суттєвими відмінностями якого є інтеграція різних областей знання, визнання гетерологічної основи суспільного буття, відмова від натуралістичного понятійного апарату й термінології в розумінні ідентичності. (О. Забужко)

Як відомо, сьогодні соціально-економічне та морально психологічне становище особистості в Україні є незадовільним, що зумовлюється кризовим станом української економіки та низьким станом розвитку соціально-побутової структури держави. На сьогодні головну роль у самоіндифікаційних процесах українського суспільства відіграють культурно-інформаційні та духовно-світоглядні фактори, також ціннісно-сміслові утворення виступають визначальними в процесі індивідуальної самоідентифікації. (Воропаєва Т.С.)

Формування особистості в сучасному українському суспільстві, на самперед, формується не лише під впливом традиційної національної культури, але й під впливом ідеї західного постмодернізму. Сама гендерна ідентичність є усвідомленням себе пов'язаним з культурними визначеннями чоловічості або жіночості.

Як не раз відзначалося, «чоловічий/жіночий» – одна з основних опозицій у традиційній культурі й філософії. Вона стосується всіх існуючих сфер людського буття, зачіпає філософсько-міфологічні, релігійні, етнічні та повсякденні уявлення, протиставляючи чоловіче та жіноче начало в категоріях статі, граматичного роду, символіки й обрядових функцій. Свідченням належності до тієї або іншої біологічної статі є, зокрема, наявність статевого органа в чоловіка. Проблема статі розглядається в науці на основі двох складових компонентів: природного, що включає морфологічні, анатомічні, фізіологічні, психологічні відмінності статей, і соціокультурного, причому природний компонент залишається постійним, у той час як гендерний – рухливим і змінним. У соціальних відносинах між статями біологічний диморфізм уже передбачає можливість зображення звичної переваги чоловіків над жінками в статусі за допомогою значної різниці у фізичному відношенні. Поширенню сучасного гендерного підходу перешкоджає висока методологічна

культура класичного філософствування, що не дозволяє сприймати за дійсне пояснення соціальних процесів посилення на ролі й стереотипи. Традиційна, «догендерна» відповідь стосовно питань статі полягає в тому, що характер будь-якої діяльності пов'язаний із засобами й матеріалом, стосовно до людей - із закладеними в них схильностями й здібностями, з «генами», тобто, можливостями, які культура експлуатує, розвиває й оформлює. Звідси випливає, що, різні за анатомічною конституцією, чоловік і жінка займають різне становище завдяки особливостям своєї природи, фізичної сили, типу реакції, темпераменту й інтелекту. Воно буде зберігатися, поки ці особливості існують, поки є статевий диморфізм. З іншого боку, дослідники стверджують, що культурні стереотипи не випадкові, вони кореняться в біосоціальній сутності людини [2; 174-175].

Дослідники звертають увагу на те, що родоначальник європейської філософії Платон у діалозі «Бенкет», а саме у виступі Павсанія й подальших міркуваннях Аристофана зробив незвичайну операцію, надзвичайно важливу для подальшого розвитку людства, - поділ єдиного колись Ерота надвоє, а також розділення наших «предків» – андрогінів. Андрогіни через свої зухвалі задуми (прагнення скинути олімпійських богів і любов до уподібнення богам) були розділені Зевсом надвоє. За Платоном, «існувала ще третя стать, яка поєднувала в собі ознаки чоловічого й жіночого. А було цих статей три, і такі вони були тому, що чоловічий споконвіку походить від Сонця, жіночий – від Землі, а той, хто поєднував обох цих – від Місяця, оскільки й Місяць поєднує два начала» [4; 439-454].

Саме природні особливості чоловіків і жінок мислилися основними для соціально-культурного буття. Така точка зору на зв'язок природного й соціокультурного в людині визначається як біологічний детермінізм. Л. Ніколсон називає подібне тлумачення статево-гендерної системи «біологічним фундаменталізмом», щоб виявити схоже й відмінне з біологічним детермінізмом. Загальним для них є те, що біологічний фундаменталізм установлює не зовсім випадковий характер відносин між гендером і

біологічною статтю. Різниця, на думку Л. Ніколсон, полягає в наступному. По-перше, біологічне детермінує культурне, але на відміну від біологічного детермінізму, при якому культурне прямо залежить від природного і є незмінним, у біологічному фундаменталізмі це уявлення відсутнє. По-друге, біологічний фундаменталізм, на відміну від біологічного детермінізму, дозволяє пояснити загальне й відмінне між жінками [13; 55-56]. Дослідниця М. Віттіг стверджує, що поняття «природа», «біологічна стать», «жіноче тіло», «сексуальність» так само соціально сконструйовані, як і поняття «культура», «соціальна стать» і «суспільство». Очевидно, що раніше було зручно пояснювати підпорядкований статус жінки впливом патріархату, імперіалізму, капіталізму, расизму, історії й мови. Жінка існує тільки як поняття, яке стабілізує й об'єднує бінарне й опозиційне в чоловікові, слугуючи зміцненню гетеросексуальних стосунків. Лесбіянка не має статі, вона поза категорією статі, більше того, вона не жінка й не чоловік [3,14]. Практично донедавна з боку науки не було ніяких підстав для сумніву в незмінності біологічної статі й у її розподілі тільки на чоловічу і жіночу. Сьогодні існування жорсткого поділу людей тільки на дві біологічні статі висувається вченими як одне з головних філософських питань. Сучасний дослідник Г. Келлі виділяє кілька рівнів сексуальної організації людини: генетична стать (певний набір генів); гонадна стать (наявність і функціонування залоз внутрішньої секреції); морфологічна стать (наявність зовнішніх і внутрішніх статевих органів); церебральна стать (диференціація мозку під впливом тестостерону) [10;26]. Питання щодо теорії гендерного конструювання з розумінням гендеру як результату взаємодії соціально - культурного та тілесного й позначення тілесного через культурне припускає існування не тільки двох гендерів. Сумніви біологів із приводу існування винятково двох статей - чоловічої та жіночої, різнорівневність сексуальної організації тіла, складність конструювання біологічної статі послужили науковою підставою для постановки питання про існування тільки двох гендерів. Як стверджує сучасна дослідниця А.В. Кириліна, у науковий опис поняття «гендер» уведене для того, щоб провести межу між поняттям

«біологічна стать» («sexus») і соціальними й культурними імплікаціями, вкладеними в концепти чоловіче-жіноче: розподіл ролей, культурні традиції, відносини влади та статі людей. Термін «гендер» покликаний виключити біологічний детермінізм, який закладений у понятті «sexus» і приписує всі соціокультурні відмінності, пов'язані зі статтю, універсальним природним факторам [5;33].

Як відомо, на початку 20-х років ХХ століття нечисленні дослідження статево-рольових особливостей чоловіків і жінок підводили під рубрику «психології статі» (psychology of sex) таким чином, що «стать» найчастіше ототожнювали із сексуальністю. В 30-60 рр. «психологію статі» змінила «психологія статевої відмінностей» (sex differences); ці відмінності вже не зводили до сексуальності, але здебільшого вони вважалися вродженими, даними природою. Наприкінці 1970-х років, у міру того, як коло досліджуваних явищ і особистісних ідентичностей розширювалося, а біологічний детермінізм слабшав, цей термін змінився більш м'яким - «відмінності, пов'язані зі статтю» (sex related differences), причому малося на увазі, що ці відмінності можуть взагалі не мати біологічної підоснови [11,12]. Відповідно змінювалися уявлення про чоловічі й жіночі якості, а також способи їх виміру. У репродуктивному процесі (продовження роду) чоловік і жінка виступають як протилежні, альтернативні, взаємовиключаючі та взаємодоповнюючі начала. Багато інших відмінностей виглядають менш визначеними, змінними, навіть факультативними. Конкретні чоловіки й жінки бувають різними і за своїм фізичним виглядом, і за своїми психічними властивостями, і за своїми інтересами і заняттями, а сучасні нормативні уявлення про «мужність» і «жіночність», хоча й відображають якісь реалії, у цілому є не чим іншим, як стереотипами суспільної свідомості. У сучасних концепціях статі й статево-рольової поведінки ці властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти, котрі визначаються більше соціально, ніж біологічно і можуть вимірюватися, як уважають учені, відповідно окремими шкалами. Спільно розвинені якості фемінності й маскулінності в одній людині

(незалежно від статі) позначають терміном андрогінія. У сучасних концепціях андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями в статевому розвитку, статевій й гендерній ідентичності або статево-рольовій орієнтації. Розвинена андрогінія в людині, незалежно від статі, передбачає величезний арсенал і гнучкість гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості. Наприклад, дослідниками помічено, що талановитим людям часто властива висока андрогінія. Крім того, вона може знімати обмеженість жіночих і чоловічих гендерних ролей, знижувати внутрішні конфлікти, пов'язані з неприйняттям своєї іншої сутності.

Андрогінна модель статевих і гендерних ролей має перевагу над іншими моделями, хоча, як уважають учені, вона не удосконалена. Поняття андрогінії ввів у психологічну термінологію Карл Густав Юнг, пояснюючи поняттями Аніми й Анімуса. Характер душі впливає також і на статевий характер, про що швейцарський мислитель не раз із впевненістю писав [8]. Поняття Аніми й Анімуса (лат. *anima* — душа й *animus* - дух) — виражають у давньогрецькій культурі феномен духовного. Аніма (душа) невіддільна від свого тілесного носія, у свою чергу Анімус (дух) має статус автономії. Ці поняття були переосмислені в аналітичній психології Юнга, позначивши наслідувани несвідомі, архетипні багатосторонні психічні образи й форми душі, що представляють жіночий архетип у психіці чоловіка (Аніма) і чоловічий архетип у психіці жінки (Анімус). За Юнгом, Аніма й Анімус, як надіндивідуальні образи, діють відповідно до домінантного психічного принципу жіночої й чоловічої природи й мають особистісний характер. Так, Аніма є строго окресленою фігурою з яскраво вираженими еротично-емоційними проявами й виражає несвідомий «образ жінки», а Анімус являє собою невизначено багатформне утворення «розважливого» типу й виражає несвідомий «образ чоловіків». Відповідно до теорії Юнга, Аніма й Анімус спочатку ховаються під маскою батьківського образу, а пізніше проявляються незавуальовано з настанням статевої зрілості. Ці несвідомі образи проєктуються на фігуру

коханої людини і є однією із причин її пристрасної привабливості. Як персоніфіковані компоненти психіки, Аніма й Анімус забезпечують зв'язок людини з життям і залучення в його процес.

Як стверджує Д. Шарп, канадський дослідник філософських робіт Юнга, жінка найвищою мірою жіночна і може мати мужню душу; дуже мужній чоловік може мати жіночну душу. Ця протилежність виникає внаслідок того, що, наприклад, чоловік зовсім не цілком і не у всьому мужній, але має й деякі жіночні риси. Чим мужніша його особистісна установка, але не індивідуальна, тим більше з неї витравлені всі жіночні риси; тому вони з'являються в його душі. Така обставина пояснює, чому саме дуже мужні чоловіки піддаються характерним слабкостям. І, навпаки, саме найжіночніші жінки часто виявляються у відомих внутрішніх питаннях невинними, наполегливими й упертими, виявляючи ці властивості в такій інтенсивності, яка зустрічається тільки в зовнішній установці у чоловіків. Ці чоловічі риси, виключені із зовнішньої установки у жінки, стали властивостями її душі. Якщо в чоловіка, у цілому, у зовнішній установці переважає або, принаймні, вважається ідеалом логіка й предметність, то в жінки – почуття. Але в душі виявляється зворотне відношення: чоловік усередині відчуває, а жінка – міркує. Тому чоловік легше впадає в повний відчай, тоді як жінка усе ще здатна утішати й сподіватися; тому чоловіки частіше позбавляють себе життя, ніж жінки. Наскільки легко жінка стає жертвою в навколишньому оточенні, наприклад, у ролі проститутки, настільки чоловік піддається імпульсам несвідомого, впадаючи в алкоголізм або інші пороки. Якщо хто-небудь тотожний зі своїм комплексом функцій, що створилися на основах пристосування або необхідної зручності, то його індивідуальні риси асоційовані з душею. Із цієї асоціації виникає символ душевного зародження, який позначає індивідуальність, що ще не присутня у свідомості [6; 163-282]. Чоловіки також здатні сперечатися дуже по-жіночи, коли бувають одержимі Анімою та перетворюються таким чином в Анімус своєї власної Аніми. Проблема тоді стає предметом їх особистих образ і

марносластва (так, неначеб вони були жінками); для жінок же вона стає питанням сили – сили істини, справедливості або якого-небудь «ізму»[7].

Як відомо, концепція андрогінії була дуже популярною в 70-ті роки ХХ століття, коли завдяки роботам, наприклад С. Бем, андрогінія видавалася багатьом більш гуманною й ліберальною альтернативою традиційним стандартам, заснованим на статевому есенціалізмі. Але, захищаючи концепцію андрогінії, феміністи помітили, що настанова «бути тільки фемінним» або «тільки маскулінним» замінюється знову ж на настанову: «бути одночасно й фемінним, і маскулінним». Таким чином, тепер в індивіда, замість одного, з'являється два джерела неадекватності. Більше того, як стверджує С. Бем, що відмовилася від своєї теорії психологічної андрогінії, ця концепція проблематична ще й тому, що вона базується на припущенні існування усередині нас і фемінності, і маскулінності, тобто вона допускає, що фемінність і маскулінність мають незалежну і явну реальність, а не конструюються в процесі гендерної соціалізації [1]. Таким чином, акцент на андрогінії унеможливорює розуміння того, як гендер організує наше сприйняття й наше соціальне життя.

1. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. - М.: РОССПЭН, 2004.- 329с.

2. Власова Т.И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии.- К.: Генеза. 2007.- 291с.

3. М. Виттиг Прямое мышление и другие эссе. Перевод с англ. О.Липовской. М., "Идея-Пресс", 2002.- 108с.

4. Избранные диалоги / Платон. - М.: Эксмо, 2009. – 768с.

5. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации. М.:РОССПЭН, 2004. – 250с.

6. Шарп Д. Типы личности: Юнговская типологическая модель/ Пер.с англ. В.Зеленского. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 288с.

7. Эон / Юнг К.Г., пер. с нем. М.А. Собуцкого. – М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 411, [5] с. – (Philosophy).

8. К.Г. Юнг. Психологические типы. – СПб.: «Ювента» – М.: «Прогресс – Универс», 1995. - 716 с.
9. Burris Ch. T., Branscombe N.R., Klar Y. Maladjustment implications of self and group gender-role discrepancies: An ordered-discrepancy model // European Journal of Social Psychology, 1997. – V.27
10. Gary F.Kelly Sexuality Today. Mc. Graw-Hill Companies, 2007. – 648p.
11. Jacklin C.N. The Psychology of Gender. 4 vols. N.-Y.: An Elgar Reference Collection, 1992. P. 5-28
12. Maccoby E.E., Jacklin C.N. The Psychology of Sex Differences. Stanford: Stanford Univ. Press, 1974.- 489p.
13. Nicholson L. Interpreting "Gender" //The Play of Reason: From the modern to the postmodern. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. 1999. – 352 p.
14. Wittig M. The Straight Mind // Feminine Issues. – Vol.1. – 1980. - №1